

Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗ. Σειρά Α'. 54

Παναγιώτης Σούτσος: *Ὁ Λέανδρος*

Σύμβουλος έκδοσης: Νάσος Βαγενᾶς

© Ἐκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ, Ἀσκληπιοῦ 6, Ἀθήνα 106 80
τηλ. 3607744 - FAX 3623093

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΟΥΤΣΟΣ

Ὁ Λέανδρος

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΨΙΤΤΑΚΟΥ
Ο ΤΡΙΣΧΙΛΙΟΠΗΧΟΣ

Φιλολογική ἐπιμέλεια
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΑΜΟΥΗΛ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 1996

XL-S-37

23-86

Masarykova univerzita Filozofická fakulta. Klasická studia	
Přir.č.	482
Sign.	XL-S-37
Syst.č.	987538

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τὰ τέλη τοῦ 17ου ὡς τις ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, ἐποχή ἢ ὁποῖα περίπου συμπίπτει μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ νεότερου μυθιστορήματος, ἢ ἐπιστολικὴ ἀφήγηση γνωρίζει τεράστια ἀνθησιὴ στὴν Εὐρώπη.¹ Μόνο στὴν Ἀγγλία, στὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὸ 1740, ἡμερομηνία ἐκδόσεως τοῦ γνωστοῦ ἐπιστολικοῦ μυθιστορήματος Pamela τοῦ Richardson, ἕως τὸ 1840 δημοσιεύονται περισσότερα ἀπὸ 800 πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα ἐπιστολικά ἀφηγήματα.² Τὴν ἀπήχηση τοῦ εἴδους στὴν Εὐρώπη τὴν πιστοποιεῖ ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς μεταφράσεων ἢ ἐπανεκδόσεων παλαιότερων ἐπιστολικῶν ἀφηγήσεων

¹ Γιὰ τὸ ἐπιστολικὸ εἶδος καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ του ἀνάπτυξη βλ. Παν. Μουλλᾶς, *Ὁ λόγος τῆς ἀπουσίας*. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1992, σ. 213-220, ἐπίσης Jean Rousset, «Une forme littéraire: Le roman par lettres» ποὺ περιλαμβάνεται στὸ ἔργο του *Forme et Signification*, José Corti, Paris 1989, σ. 65-108.

² Bertil Romberg, *Studies in the Narrative Technique of the First-person Novel*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1962, σ. 313.

πού δημοσιεύονται κατά τὸν αἰώνα τῶν Φώτων: γιὰ παράδειγμα, στὴ Γαλλία ἢ λατινικὴ ἀλληλογραφία τοῦ 12ου αἰώνα, τὰ Γράμματα τῆς Ἑλοΐζας καὶ τοῦ Ἀβελάρδου, κυκλοφορεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1800 σὲ πενήντα διαφορετικὲς μεταφράσεις καὶ μέχρι σχεδὸν τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀριθμοῦνται ὀγδόντα περίπου ἐπανεκδόσεις τῶν διάσημων Πορτογαλικῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Cuilleragues (1669).¹

Μέσα σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἀτμόσφαιρα «ἐπιστολικῆς ἐπιδημίας», πού χαρακτηρίζει τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, δὲν εἶναι παράξενο ὅτι τὸ 1834 ὁ Σοῦτσος ἀποφασίζει νὰ δώσει μὲ τὸ πρῶτο νεοελληνικὸ μυθιστόρημα, τὸν Λεάνδρου, μιὰ ἐλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἐπιστολικοῦ ἥρωα τοῦ Goethe, τοῦ Βέρθερου καὶ τοῦ Ἰταλοῦ ὁμολόγου τοῦ Ἰακώβου Ὁρτης, παρότι ὁ ἴδιος ἀποτρέπει κάθε συσχετισμὸ τοῦ ἔργου μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπά του: «Θέλουσι ἴσως», γράφει στὸν πρόλόγόν του ὁ Σοῦτσος, «μαῖς συκοφαντήσει τινές, ὅτι ἐμιμήθημεν τὸν Ἰάκωπον Ὁρτην τοῦ Φοσκόλου, ἢ τὸν Βερτέρον τοῦ Γκέτου»². Ὑπερβολικὲς ἀνησυχίες, ἐφόσον ὁ Σοῦτσος δὲν ὑπῆρξε παρά ἓνας

¹ Elizabeth J. Mac Arthur, *Extravagant Narratives, Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, Princeton University Press 1990, σ. 120-121.

² Παν. Μουλλάς, *δ.π.*, σ. 216.

³ Παναγιώτης Σοῦτσος, Ὁ Λεάνδρος, Ἐν Ναυπλίῳ 1834, δ'.

ἀνάμεσα στοὺς ἑκατοντάδες μιμητὲς τοῦ Goethe: ἀπὸ τὸ 1780 περίπου Οἱ ὀδύνης τοῦ νεαροῦ Βέρθερου (1774) γονιμοποιοῦν τὴ φαντασία πολλῶν συγγραφέων ἐπιστολικῶν καὶ ἡμερολογιακῶν μυθιστορημάτων σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, δημιουργώντας μιὰ σειρά ἀπὸ ἐρωτευμένους αὐτόχειρες.¹ Ἀκόμα, στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα, ἐνσαρκώνοντας τὰ ἰδανικὰ ἐνὸς ἐγωτιστικοῦ καὶ πεισιθάνατου Ρομαντισμοῦ, τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον τοῦ Goethe ἀποτέλεσε κοινὴ πηγὴ ἔμπνευσης καὶ πολλῶν αὐτοβιογραφικῶν μυθοπλασιῶν, ὅπως ὁ René τοῦ Chateaubriand, τὰ πρῶτα μυθιστορήματα τῆς Georges Sand, ἢ Volupté τοῦ Sainte-Beuve, ἢ Confession τοῦ Musset καὶ ἄλλα.² Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἀπήχηση τῶν ρομαντικῶν ἰδεῶν τοῦ Βέρθερου, ἢ βερθερικὴ τελικὰ ἀφηγηματικὴ μορφή τοῦ Λεάνδρου —παρὰ τὴν ὑπαρξὴ σ' αὐτὸν τεσσάρων μυθιστορηματικῶν προσώπων πού ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους ἐπιστολές— ὀφείλεται, νομίζω,

¹ Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio State University Press 1982, σ. 199· Lorna Martens, *The Diary Novel*, Cambridge University Press 1985, σ. 86-99.

² Paul Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Albin Michel, Paris 1969, σ. 284· Jacques Voisine, «De la Confession Religieuse à l'autobiographie et au journal intime: entre 1760 et 1820», *Neohelicon*, τόμ. II, τχ. 3-4, 1974, σ. 349-351. Ἀκόμα γιὰ τὸν βερθερισμὸ βλ. Λίζυ Τσιριμώκου, «Ὁ βερθερικὸς πυρετός», *Τὸ Βῆμα*, 19 Μαρτίου 1995.

και στη μη σύνθετη δομή του έργου του Goethe. Γραμμένες στην απλούστερη μορφή του επιστολικού μυθιστορήματος, στη μονοφωνική του έκδοχή, Οι αδύνες του νεαρού Βέρθερου θα πρέπει να αποτελούσαν για τον Σουτσο ένα εύκολοτερο πρότυπο σε σχέση με άλλα δείγματα του είδους. Η αδιαμόρφωτη ακόμη νεοελληνική πεζογραφική παράδοση καθιστούσε πολύ δύσκολη τη σύνθεση ενός πολυφωνικού επιστολικού έργου, όπως η 'Ιουλία ή Νέα 'Ελοιζα (1761) του Rousseau, την οποία έπρεπε να γνώριζε ο Σουτσο, όπως φαίνεται από τον πρόλογο του έργου του. Ίσως δὲν είναι χωρίς σημασία ότι και στην 'Ιταλία το πρώτο σημαντικό μυθιστόρημα, Οι τελευταίες επιστολές του 'Ιακώβου Όρτης, υίοθετεί τη βερθερική μορφή.

Μέσα λοιπόν από το πρίσμα του ευρωπαϊκού βερθερισμού, δηλαδή του αδύνατου έρωτα πού, συγκρουόμενος με τις συμβάσεις της κοινωνίας, οδηγεί τελικά στην αυτοκτονία, πρέπει να διαβαστεί και η ιστορία του Σούτσου: ο Λεάνδρος και η Κοραλία, γόνοι φαναριώτικων οικογενειών, αγαπιούνται. Η έναρξη όμως της ελληνικής επανάστασης το 1821 καθώς και το οικογενειακό μίσος τους απομακρύνει. Στην πρώτη, τυχαία, συνάντησή τους στην Αθήνα το 1833 διαπιστώνουν ότι ο νεανικός τους έρωτας έχει μείνει ανέπαφος αλλά η Κοραλία είναι πλέον πιστή σύζυγος και

μητέρα ενός παιδιού. Ο Λεάνδρος, συνθλιβόμενος ανάμεσα στον έρωτα και τη διαφύλαξη της ήθικης, περιπλανάται για δύο μήνες στην Ελλάδα με πρώτο σταθμό το Ναύπλιο, όπου αντιμετωπίζει τις αθλιότητες και τις ραδιουργίες της πολιτικής ζωής. Έπιστρέφοντας στην Αθήνα με το αίσθημά του για την Κοραλία δυνατότερο παρά ποτέ, τη βρίσκει να πεθαίνει από την αμεταξύ των χρεών της και των αίσθημάτων της πάλη. Ο Λεάνδρος αυτοκτονεί, κρατώντας σφιχτά την εικόνα της αγαπημένης του στο στήθος.

Έκτός όμως από το βερθερικό πρότυπο οι μελετητές αναγνωρίζουν στο κείμενο του Σούτσου και άλλες επιδράσεις. Ήδη στην πρώτη κριτική που γράφεται για το βιβλίο, το 1834,² ο Π. Δ., «ένας νέος σπουδαστής των Παρισίων»³, διαπιστώνει ότι η ανάγνωση του Λεάνδρου «έφερρεν εις την μνήμην μας τον 'Αδόλφον» του Βενιαμίν Κωνσταντίνου.⁴ Στην άμέσως επομένη κριτική του ίδιου χρόνου αναγνωρίζονται πολλαπλά δάνεια στο μυθιστόρημα του Σούτσου και σημειώνεται ότι «εάν ο Λαμαρτίνος, ο Ρασίν, ο Φόσκολος και η Στάελ εκίνουν αγωγήν, βεβαίως ήθελον

¹ Ο Λεάνδρος, β'.

² Π. Δ. «Λεάνδρος», Σωτήρ, αρ. 28, 19 'Απριλίου 1834, σ. 118.

³ Βλ. Α., «Ο Λεάνδρος του Κ. Π. Σούτσου», 'Αθηνά, 'Ετος Γ', αρ. 151, 8 'Ιουνίου 1834, σ. 604.

⁴ Π. Δ., σ. 118.

γυμνώσει τὸν Λέανδρον, ἀφ' ὅλας τὰς ἰδέας του μὲ τὰς ὁποίας ἐνεδύθη». ¹ Τέλος, ἡ σημερινή κριτική ἐντοπίζει στὸ κείμενο τοῦ Σούτσου παραφρασμένους στίχους ἀπὸ ποιήματα τοῦ Lamartine καὶ κυρίως ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν René τοῦ Chateaubriand.² Παρότι ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Λεάνδρου ἐπιβεβαιώνονται ὀρισμένα μόνον ἀπὸ αὐτὰ τὰ δάνεια, εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Σούτσου μαρτυρεῖ τὴ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ παιδεία τοῦ συγγραφέα του. Δὲν εἶναι ὅμως τυχαῖο ὅτι, σχεδὸν πάντα, πίσω ἀπὸ τὴς ἐπισημάνσεις τῆς κριτικῆς ὑπάρχει ἓνα κοινὸ σημεῖο, ἡ βερθερικὴ παράδοση: γιὰ παράδειγμα, ἀποτελεῖ κοινὴ διαπίστωση ὅτι ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Goethe ὑπαγόρευσε στὴ Mme de Staël τὴν Delphine καὶ ὅτι ὁ René τοῦ Chateaubriand δὲν εἶναι παρά ἓνας χριστιανὸς Βέρθερος.³

Στὸν πολυσυζητημένο πρόλογο τοῦ Λεάνδρου ὁ Σούτσος ἐπικαλεῖται μόνον ἔγκυρα ὀνόματα τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἴδους: «Συνέγραψαν μυθιστορικὰ πονήματα ὁ Ρουσσὸς εἰς τὴν Γαλλίαν, ὁ Βαλτερ-

¹ Λ., «Ὁ Λεάνδρος τοῦ Κ. Π. Σούτσου», σ. 604.

² Henri Tonnet, «Sources européennes de Léandre (1834) de Panayotis Soutsos», Πρακτικά Α' διεθνῶς συνεδρίου Συγκριτικῆς Γραμματολογίας, Δόμος, Ἀθήνα 1995, σ. 555-565.

³ Goethe, *Les souffrances du jeune Werther*, Flammarion, Paris 1968, σ. 39.

σκῶτος, ὁ Φιτὴν ἐλευθερικοὺς ἐκπρὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐνη ἤδη στὴν Ε. πρωτοτυπία ὁμ ἐπισημανθεῖ: ἀν πους τοῦ ἐπιστε seuu, Laclos, Goethe φεύγει στὸ συνηθι χειρογράφου καὶ τῆς γραφέα σὲ ἐκδότῃ ἐντάσσεται ἐξαρχῆς σι... συγχ... Ὁ Λεάνδρος... ἡ μυθιστορημα... γεινὸς ἀσύμφωνο μὲ τοὺς μυθιστορηματικούς κώδικες τοῦ εἴδους. Κατὰ συνέπεια, ὁ Σούτσος δὲν ἀνοίγει μόνον τὸν δρόμο τῆς ἑλληνικῆς μυθιστοριογραφίας, ἀλλὰ καὶ τὸν διευκολύνει, ἀπαλλάσσοντάς τον ἀπὸ ἀμυντικῆς συμβάσεις καὶ τεχνάσματα ποὺ υἱοθετήθηκαν ἀναγκαστικὰ στὴν Εὐρώπη ὅλο τὸν 18ο καὶ ὀρισμένες φορές καὶ τὸν 19ο αἰῶνα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βερθερικὸ Λεάνδρο στὸ ἔργο ἀνταλλάσσουν ἐπιστολὲς καὶ ἄλλα τρία μυθιστορηματικὰ πρόσωπα. Ἡ ἀγαπημένη τοῦ ἥρωα, ἡ Κοραλία,

¹ Ὁ Λεάνδρος, α'.

14
 ο φιλὸς τοῦ Χαρίλαος
 ο φιλὸς τοῦ Χαρίλαος
 Κοραλίας τῆς
 ὑπομονῆς καὶ
 ἐραστικῆς
 τοῦς πλῆ»
 προσωπικοῦ ἡμερολογίου.
 μόνο ρομαντικὸ μυθι-
 ποῦ διαμόρφω-
 ἡ ρομαντικὸ
 «τη» προ-
 ἡμένα
 θέα

γυμνώσει τὸν Λεάνδρον, ἀφ' ὅλας τὰς ἰδέας του μὲ τὰς ὁποίας ἐνεδύθη».¹ Τέλος, ἡ σημερινὴ κριτικὴ ἐντοπίζει στὸ κείμενο τοῦ Σούτσου παραφρασμένους στίχους ἀπὸ ποιήματα τοῦ Lamartine καὶ κυρίως ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν René τοῦ Chateaubriand.² Παρότι ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Λεάνδρου ἐπιβεβαιώνονται ὀρισμένα μόνο ἀπὸ αὐτὰ τὰ δάνεια, εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Σούτσου μαρτυρεῖ τὴ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ παιδεία τοῦ συγγραφέα του. Δὲν εἶναι ὅμως τυχαῖο ὅτι, σχεδὸν πάντα, πίσω ἀπὸ τὶς ἐπισημάνσεις τῆς κριτικῆς ὑπάρχει ἓνα κοινὸ σημεῖο, ἡ βερθερικὴ παράδοση: γιὰ παράδειγμα, ἀποτελεῖ κοινὴ διαπίστωση ὅτι ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Goethe ὑπαγόρευσε στὴ Mme de Staël τὴν Delphine καὶ ὅτι ὁ René τοῦ Chateaubriand δὲν εἶναι παρὰ ἓνας χριστιανὸς Βέρθερος.³

Στὸν πολυσυζητημένο πρόλογο τοῦ Λεάνδρου ὁ Σούτσος ἐπικαλεῖται μόνο ἔγκυρα ὀνόματα τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἴδους: «Συνέγραψαν μυθιστορικὰ πονήματα: ὁ Ρουσσὸς εἰς τὴν Γαλλίαν, ὁ Βαλτερ-

¹ Λ., «Ὁ Λεάνδρος τοῦ Κ. Π. Σούτσου», σ. 604.

² Henri Tonnet, «Sources européennes de Léandre (1834) de Panayotis Soutsos», *Πρακτικὰ Α' διεθνοῦς συνεδρίου Συγκριτικῆς Γραμματολογίας*, Δόμος, Ἀθήνα 1995, σ. 555-565.

³ Goethe, *Les souffrances du jeune Werther*, Flammarion, Paris 1968, σ. 39.

σκῶτος εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὁ Γκέτης εἰς τὴν Γερμανίαν, ὁ Φόσκολος εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὁ Κουπέρης εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἀμερικὴν».¹ Μνημονεύοντας σημαντικούς ἐκπροσώπους τοῦ μυθιστορήματος, ὁ Σούτσος ἐπιθυμεῖ νὰ ἐντάξει τὸ ἔργο του σὲ μιὰ διαμορφωμένη ἤδη στὴν Εὐρώπῃ μυθιστορηματικὴ παράδοση. Ἡ πρωτοτυπία ὅμως τοῦ προλόγου του δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπισημανθεῖ: ἀντίθετα ἀπὸ σημαντικούς ἐκπροσώπους τοῦ ἐπιστολικοῦ εἴδους (Montesquieu, Rousseau, Laclos, Goethe, Foscolo), ὁ Σούτσος δὲν καταφεύγει στὸ συνηθισμένο τέχνασμα τοῦ αὐθεντικοῦ χειρογράφου καὶ τῆς συνήθους μεταμφίσεως τοῦ συγγραφέα σὲ ἐκδότῃ τοῦ κειμένου του. Ὁ Λεάνδρος ἐντάσσεται ἐξαρχῆς στὴν περιοχὴ τοῦ μυθιστορήματος, γεγονός ἀσύμφωνο μὲ τοὺς μυθιστορηματικούς κώδικες τοῦ εἴδους. Κατὰ συνέπεια, ὁ Σούτσος δὲν ἀνοίγει μόνο τὸν δρόμο τῆς ἑλληνικῆς μυθιστοριογραφίας, ἀλλὰ καὶ τὸν διευκολύνει, ἀπαλλάσσοντάς τον ἀπὸ ἀμυντικὲς συμβάσεις καὶ τεχνάσματα ποὺ υἰοθετήθηκαν ἀναγκαστικὰ στὴν Εὐρώπῃ ὅλο τὸν 18ο καὶ ὀρισμένες φορές καὶ τὸν 19ο αἰώνα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βερθερικὸ Λεάνδρο στὸ ἔργο ἀνταλλάσσουν ἐπιστολὲς καὶ ἄλλα τρία μυθιστορηματικὰ πρόσωπα. Ἡ ἀγαπημένη τοῦ ἥρωα, ἡ Κοραλία,

¹ Ὁ Λεάνδρος, α'.

ὁ φίλος του Χαρίλαος καὶ ἡ Εὐφροσύνη, φίλη τῆς Κοραλίας. Τὰ δύο τελευταῖα αὐτὰ πρόσωπα ἀκοῦν ὑπομονετικά τις ἐκμυστηρεύσεις τῶν δύο τραγικῶν ἐραστῶν καί, ὅταν ἀλληλογραφοῦν, τὰ γράμματά τους πληροφοροῦν ἀπλῶς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ὑπόθεσης. Ὁ ρόλος τους στὸ μυθιστόρημα εἶναι βοηθητικός, ἀλλὰ ἀναγκαῖος, ἐφόσον χωρὶς τὴν παρουσία τους «ἡ μυθιστορία ἤθελεν εἶσθαι ἐκφωνητικός τις μονόλογος», ὅπως ἐπισημαίνει ὁ πρῶτος κριτικός τοῦ μυθιστορήματος.¹

Ὡστόσο, ὁ μονόλογος δὲν ἀποφεύγεται, καθὼς τις περισσότερες ἐπιστολές τις συγγράφει ὁ Λεάνδρος πρὸς τὸν Χαρίλαο (50 στίς 77 ἐπιστολές, ἀπὸ τις ὁποῖες ἀπαρτίζεται τὸ βιβλίο). Ἐπιπλέον, τὰ ἀναρίθμητα γράμματα τοῦ μοναχικοῦ Λεάνδρου οὐσιαστικά δὲν ἀποσκοποῦν στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν παραλήπτη τους· στὴ θέση τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἐπιστολικῆς πολυφωνίας τελικὰ εἰκονογραφεῖται ἕνας λυρικός μονόλογος, γεμάτος συναισθηματικές ἐκρήξεις πού δίνει στὴν ἐπιστολή τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀνεπίδοτης ἡμερολογιακῆς σελίδας. Ἄλλωστε πρὸς τὸ τέλος τοῦ μυθιστορήματος τις ἐπιστολές τοῦ ἥρωα τις ἀντικαθιστοῦν τὰ «Ἀποσπάσματα τῶν συλλογισμῶν του», κάνοντας ἐμφανῆ πλέον τὰ

¹ Π. Δ., «Λεάνδρος», σ. 118.

ἀσαφῆ ὄρια ἐπιστολῆς καὶ προσωπικοῦ ἡμερολογίου.

Ἄλλὰ ὁ Λεάνδρος δὲν εἶναι μόνο ρομαντικὸ μυθιστόρημα. Οἱ ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ διαμόρφωσαν τὸν δημιουργό του, ζυμωμένες μὲ τὸ ρομαντικὸ στοιχεῖο, ἐγγράφουν στὸ ἔργο μιὰ «ἠωφελίμη» προβληματική: στὸν Λεάνδρο ἄλλοτε συγκεκαλυμμένα καὶ ἄλλοτε ρητὰ καταγράφονται καὶ οἱ πολιτικές ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα του. Παρότι αὐτὴ ἡ ὄψη τοῦ μυθιστορήματος δὲν τονίζεται σήμερα ἀπὸ τοὺς μελετητές, ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Λεάνδρου δὲν εἶχε περάσει ἀπαρατήρητη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του. Γιὰ παράδειγμα, οἱ πολιτικές ἀπόψεις τοῦ ἥρωα ἀποτελοῦν, μετὰξὺ ἄλλων, αἰτία τῆς πρώτης ἀρνητικῆς κριτικῆς τοῦ ἔργου: «[Ὁ Λεάνδρος] ἐμβαίνει εἰς κατὰ γῶγια πολιτικῆς μηχανορραφίας καὶ τὰ ζωγραφίζει τόσον ζωηρά, ὡσὰν καὶ αὐτὸς νὰ ἐλάμβανε μέρος, ἐγκωμιάζει ἐνίοτε τοὺς δυνατοὺς τῆς ἡμέρας, ὡσὰν νὰ ἐπεθύμη νὰ γείνη σύμβουλος».¹ Ἀπαντώντας στίς ἐπικρίσεις αὐτές ἡ τρίτη κατὰ σειρά κριτικὴ πού δημοσιεύεται γιὰ τὸ μυθιστόρημα, ἀναγνωρίζει στὸν Λεάνδρο «σελίδας περιέχουσας ὑγιῆ ἠθικὴν πολιτικὴν» καὶ θεωρεῖ ὅτι δὲν «ἐγράφησαν φλογερότεραι σελίδες κατὰ τοῦ ψεύδους τῶν [πολιτικῶν]».²

¹ Λ., «Ὁ Λεάνδρος τοῦ Κ. Π. Σούτσου», σ. 604.

² Ρ., «Ἐπικρίσεις εἰς τὴν ἐπικρίσιν τοῦ Λεάνδρου», Ἄθηνά, ἀρ. 152, 13 Ἰουνίου 1834, σ. 612.

Νύξεις για την πολιτική προβληματική του Λεάνδρου συναντώνται σποραδικά και στη σημερινή κριτική, ή όποια ένιοτε θεωρεί ότι το πολιτικό στοιχείο του έργου άντανακλᾶ ανάλογες αντιλήψεις τῶν βιβλίων τῶν Goethe καὶ Foscolo.¹ Εἶναι φανερό ὅτι ἡ στάση τοῦ Βέρθερου δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ πολιτική, τουλάχιστον μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου· ὁ πολιτικὸς ὅμως χαρακτήρας τοῦ Ἰακώβου Ὁρτης, ἐκ πρώτης ὄψεως, μοιάζει προφανῆς καὶ ἀξίζει νὰ διερευνηθεῖ —καὶ κατ' ἐπέκταση ἢ ἀντιστοιχία ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ Ἰακώβου Ὁρτης μὲ τὸν Λεάνδρου— ἐφόσον μάλιστα τὸ πολιτικὸ στοιχείο τοῦ έργου τοῦ Foscolo ἔχει ἐπισημανθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1838: σὲ κείμενο ποὺ προτάσσουν στὸ Αἶ τελευταῖαι ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰακώβου Ὁρτης οἱ μεταφραστὲς τοῦ έργου Η. Κ. Καλαμογδάρτης καὶ Χ. Χριστόπουλος σημειώνουν, ὑπερασπίζοντας τὴν πρωτοτυπία τοῦ έργου τοῦ Foscolo, ὅτι «ἡ πολιτικὴ ὕλη [τοῦ Ἰακώβου Ὁρτης] τὴν ὁποῖαν διόλου δὲν

¹ Βλ. Mario Vitti, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1987, σ. 260· Henri Tonnet, *ὁ.π.*, σ. 556-557. Γενικότερα γιὰ τὸν Λεάνδρου βλ. τίς μελέτες, Ἀπόστολος Σαχίνης, *Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα*, Ἔστιά, Ἀθήνα 1980, σ. 44-47· Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, Ἀθήνα 1991, σ. 195-201· Παναγιώτης Δ. Μαστροδημήτρης, *Πρόλογοι νεοελληνικῶν μυθιστορημάτων (1830-1930)*, Δόμος, Ἀθήνα 1992, σ. 361-382.

ἐπραγματεύθη ὁ Γκαίτης εἶναι ὅλη τοῦ Φοσκόλου».¹ Ἡ ἱστορία τοῦ Foscolo ξεκινᾷ τὸ 1797, ἀμέσως μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Campo - Formio, ἡ ὁποία παραχωροῦσε τὴ Βενετία στὴν Αὐστρία. Ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἥττα, ὁ νεαρὸς Βενετσιάνος Ἰάκωβος Ὁρτης καταφεύγει στὴν «ἐρημία» τῶν «Εὐγανέων λόφων», ἀπ' ὅπου δὲν παύει νὰ ἀγανακτεῖ γιὰ τὴν «πώληση» καὶ τὴν ταπείνωση τῆς πατρίδας του. Ἦδη ἀπὸ τὰ λίγα αὐτὰ στοιχεῖα μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει ὅτι ἐπικρατέστερο στὸ ἔργο τοῦ Foscolo εἶναι τὸ ἐθνικὸ, τὸ πατριωτικὸ στοιχείο καὶ ὄχι τὸ πολιτικὸ. Ἀντίθετα, παρὰ τοὺς συχνὰ πατριωτικούς του τόνους (οἱ συχνὲς ἀναφορὲς τοῦ μυθιστορήματος τόσο στὸ ἔνδοξο παρελθὸν τῆς Ἑλλάδας ὅσο καὶ στοὺς ἥρωες τῆς ἐπανάστασης), ὁ Λεάνδρος περιέχει ἀμιγῶς πολιτικὲς θέσεις, οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν προωθημένες πολιτικὲς ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς καὶ τὸν διαφοροποιοῦν ὡς ἕνα βαθμὸ δημιουργικὰ ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ του πρότυπα.

Διαβάζοντας τὸν Λεάνδρου, τὸ πρῶτο πολιτικὸ στοιχείο ποὺ κεντρίζει τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀναγνώστη εἶναι ἡ πίστη τοῦ Σούτσου στὸν Ὁθωνα, ποὺ ἐκφράζεται ἀκόμα καὶ μὲ ἀποστροφὲς πρὸς τὸ πρόσωπό του. Ὁ βασιλιάς τῆς Ἑλλάδας ἀποτελεῖ ἐγγύηση ἐσωτερικῆς ὁμαλότητος, ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ προόδου τοῦ ἔ-

¹ Βλ. Ἀπόστολος Σαχίνης, *Ἀνάπτυον ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 66, Ἀθήνα 1991, σ. 23.

θνους. Συναφής με την υποστήριξη του "Οθωνα, τόν οποῖο θεωρεῖ ὁ Σουῦτσος βασιλιά φιλοσυνταγματικό, εἶναι καί ἡ ἐκδηλῆ ἀντικαποδιστριακή του πολεμική. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται ρητὰ «στήν κερκυραϊκὴν φυλὴν τῶν τυράννων», ποῦ περιγράφεται ὡς ὁμάδα ἀνθρωπαρίων τινῶν μικροφιλοτίμων καί ἀναιδῶς ἀπατεῶνων»¹, καί ἐξυμνεῖ τὴν οἰκογένεια τῶν Μαυρομιχαλαίων, παρομοιάζοντάς τους ἐμμέσως, σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου, μετὸν Ἀρμόδιο καί τὸν Ἀριστογεῖτονα.²

Τὴν ἴδια ἔντονη ἀποστροφή του κατὰ τοῦ Καποδίστρια ὁ Σουῦτσος ἐκδηλώνει καί κατὰ τῶν «πολιτικῶν». Τὸ πεζογράφημά του «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ» καί ἡ ἀρθρογραφία του στὴν ἔφημερίδα "Ἡλιος, τὴν ὁποία ἐξέδιδε τὸ 1833, μᾶς βοηθοῦν νὰ διακρίνουμε πίσω ἀπὸ τὸν γενικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ «πολιτικοῦ» τοὺς ὑπουργοὺς τῆς κυβέρνησης. Ὁ ὑπουργὸς περιγράφεται ὡς «ἔμβλημα ψεύδους», «κυβοπαίκτης τῆς πατρίδος», «ἠθικὸς παραχαράκτης» καί «αἰβηδλο-

¹ Ὁ Λεάνδρος, σ. 88.

² Ὁ Λεάνδρος, σ. 70. Πρβλ. ἐπίσης τὴν παρατήρηση τοῦ Ἀ. Πολίτη: «Τὸ 1831 ὁ Ἀλέξανδρος Σουῦτσος παρομοίαζε τοὺς "τυραννοκτόνους" Μαυρομιχαλῆδες μετὸν Ἀρμόδιο καί τὸν Ἀριστογεῖτονα καί στὰ 1838 μετὴν ἀνάμνησή τους ἀρχίζει τὸν *Περιπλανώμενον*, *Ρομαντικὰ Χρόνια*, *Ἰδεολογίες καί Νοοτροπίες* στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1830-1880, EMNE - Μνήμων, Ἀθήνα 1993, σ. 108.

πλάστης»¹, καί ἡ ἔδρα τῆς κυβέρνησης, τὸ Ναύπλιο, μετὴ «μανία ὑπουργημάτων, βαθμῶν, ἐπιτροπῆς καί πλοῦτου» ποῦ τὴ χαρακτηρίζει, μετατρέπεται σὲ «πόλη τοῦ ψεύδους», σὲ «ὕδρα γυροῦπολη».² Αὐτὴ ἡ δριμύτατη πολεμικὴ τοῦ Σουῦτσου κατὰ τῶν «πολιτικῶν» ἐκφράζει τὴν πεποίθησή του ὅτι οἱ ὑπουργοί, λόγω τῶν συγχῶν τους παρεκτροπῶν καί καταχρήσεων, πρέπει νὰ ἐπικρίνονται. Ἡ ἐπίκριση ἀποτελεῖ κατὰ τὸν συγγραφέα τὴ μόνη ὀρθὴ στάση τῶν λογίων ἀπέναντι στὶς συνταγματικὲς μοναρχίες (ὁ Σουῦτσος θεωρεῖ βέβαια τὴν παραχώρηση συντάγματος), στάση ποῦ ὁ ἴδιος περιγράφει ὡς «βασιλικὴ καί ἀνθυπουργικὴ».³

Πίσω ἀπ' αὐτὴν τὴ, φαινομενικὰ ἀντιφατικὴ, πολιτικὴ τοποθέτηση τοῦ συγγραφέα, δηλαδὴ τὴν υποστήριξη τοῦ "Οθωνα καί τῆς Ἀντιβασιλείας ἀπὸ τὴ μιὰ καί τὴν κριτικὴ τῶν ὑπουργῶν τους ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ πρόσφατη ἔρευνα ἔχει ἐντοπίσει ὀρισμένες ἀπὸ τίς ἰδέες ἐνὸς πρώιμου οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ, γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἀπόψεις τοῦ Saint-Simon, τίς ὁποῖες υἱοθετοῦν κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1830 καί οἱ δύο ἀδελφοὶ Σουῦτσοι.⁴ Ὁ

¹ Ὁ Λεάνδρος, σ. 55-56.

² Ὁ Λεάνδρος, σ. 53.

³ «Διατὶ ὁ Ἡλιος εἶναι ἔφημερίς βασιλικὴ καί Ἀνθυπουργικὴ», Ἡλιος, ἀρ. 12, 1 Αὐγούστου 1833, σ. 47.

⁴ Βλ. Νάσος Βαγενᾶς, «Ὁ οὐτοπικὸς σοσιαλισμὸς τῶν ἀδελφῶν Σουῦτσων», Εἰσαγωγή στὸ Ὁ Ἐξόριστος τοῦ 1831, Νεφέλη, Ἀθήνα 1995.

ἔπαινος τοῦ Λεάνδρου γιὰ τὴν Ἀργολίδα, ἡ ὁποία, ἀφοῦ δέχτηκε ἀπὸ τὸν Δαναὸ «τὴν σπορὰν τοῦ κοινωνισμοῦ» (ἔρο μὲ τὸν ὁποῖο μεταφραζόταν τότε ὁ ὅρος *socialisme*) γέννησε «τὴν πεφωτισμένην Εὐρώπην»,¹ καθὼς καὶ ἡ ἀποστροφή του γιὰ «τοὺς ἐμπορευομένους τὸν ἄνθρωπον ἀνθρώπους»,² φράση ποὺ ἀπηχεῖ τὴν ἰδέα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο (βασικὴ θέση τῶν οὐτοπικῶν σοσιαλιστῶν ποὺ υἰοθέτησε καὶ ὁ Μαρξ), φανερώνουν τὴν πίστη τοῦ συγγραφέα σ' ἓνα σαινσιμονικὸ οὐτοπικὸ σοσιαλισμὸ, ὁ ὁποῖος βρίσκει σὲ ἔργα τοῦ Παναγιώτη Σούτσου (καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλέξανδρου) τὶς μόνες ἐλληνικὲς λογοτεχνικὲς του ἐκφράσεις. Τὸ ἴδιο κοινωνικὸ ὄραμα δηλώνει καὶ ἡ ἀναζήτηση ἀπὸ τὸν Λεάνδρο μιᾶς διαφορετικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, στὴν ὁποία θὰ κυριαρχοῦν μαζὶ μὲ τὶς παραγωγικὲς τάξεις λόγιοι καὶ καλλιτέχνες,³ ὅπως καὶ ἡ ἀναφορά του στὴν «χαριεστάτην θεολογίαν» τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου, ἐξαιτίας τῆς «καταστροφῆς» τῆς ὁποίας «ἐκολοβώθη τῶν ἀνθρώπων ἡ ποίησις»⁴ (οἱ σαινσιμονιστὲς ἀναγνώριζαν τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ὡς πρότυπο, κατατάσσοντάς τη στὶς

¹ Ὁ Λεάνδρος, σ. 68.

² Ὁ Λεάνδρος, σ. 4.

³ Ὁ Λεάνδρος, σ. 97.

⁴ Ὁ Λεάνδρος, σ. 89.

«ὀργανικὲς» ἢ θρησκευτικὲς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας, στὶς ὁποῖες κυριαρχοῦσε ἡ πίστη στὸ θεῖο· τὸ ὄραμά τους ἦταν νὰ ἐγκαθιδρύσουν μιὰ σύγχρονη ὀργανικὴ ἐποχὴ). Τέλος, ἔξω ἀπὸ τὴ σαινσιμονικὴ προοπτικὴ εἶναι δύσκολο νὰ κατανοήσουμε τὶς ἀσύμβατες μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἀντιρρήσεις τοῦ Σούτσου γιὰ τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τῶν γυναικῶν: «Οἱ ἄνδρες», γράφει στὴν ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὴν Κοραλία ἢ Εὐφροσύνη, «μᾶς θεωροῦσιν ὄντα πλασθέντα πρὸς τέρψιν τῆς καρδίας των, μᾶς θεωροῦσι παίγνια τῆς νηπιώδους καὶ μωρᾶς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν τοὺς φέρει συνεχῶς ἄλογος ὄρμη τῶν παθῶν· αὐτοὶ τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν ἰσχυρότεροι, συγχωροῦσιν εἰς ἑαυτοὺς τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἀπαιτοῦσι ἰσχυρὰν καὶ ἀκατανίκητον τὴν καρδίαν· μᾶς ἀπατῶσιν, ἐγκαυχῶνται, τιμῶνται εἰς τὴν κοινωνίαν των· ἀπατάμεθα; καταφρονούμεθα καὶ γινόμεθα ἐλεεινὰ θύματα». Ἡ διαμόρφωση αὐτῶν τῶν ἀπόψεων γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας θὰ πρέπει νὰ συνέβαλε καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν σαινσιμονιστῶν, βασικὴ θέση τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ἡ χειραφέτηση τῶν γυναικῶν.² Ὡστόσο, παρότι πίστευαν στὴν ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ γυναικείου φύλου σ' ὅλες τὶς μορφὲς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, οἱ σαινσιμονιστὲς

¹ Ὁ Λεάνδρος, σ. 25.

² Elke Harten, Hans-Christian Harten, *Femmes, Culture et Révolution*, Des femmes, Antoinette Fouque, Paris 1989, σ. 186-187.

ἀσπάζονταν και θεωρίες περί ὑπεροχῆς τῶν ἀνδρικῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων σὲ σχέση με ἐκείνες τῶν γυναικῶν, ἀποψη που φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ και ὁ Σοῦτσος. Ἀκόμη και οἱ συμβατικές πεποιθήσεις τῆς Εὐφροσύνης περί γάμου και μητρότητος («Τὰ χρέη τοῦ ὕμναίου εἶναι χρέη ἀληθῆ, και ἡ διαγωγή τῆς μητρός ἐπηρεάζει τὴν τύχην τῶν τέκνων») ἐναρμονίζονται πλήρως με τὴν ὀπτική τῶν σαινισμονιστῶν, στὸ ἐπίκεντρο τῆς ὁποίας βρίσκεται ἡ συζυγική και ἡ μητρική ἀγάπη: ἡ πίστη τους σὲ μιὰ κοινωνική «ὑπέρτατη μητέρα», σ' ἓνα εἶδος γυναικείου μεσσία, ἡ ἔλευση τοῦ ὁποίου συνδεόταν με τὴ μεταβάση στὴν τέλεια κοινωνία, και, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ λατρεία τῆς μητέρας που καλλιέργησε ὁ Ρομαντισμὸς πρέπει νὰ εἶχαν διαμορφώσει και τίς περὶ γάμου και μητρότητος ἀπόψεις τους.

Τελειώνοντας, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἐγκιβωτισμὸς χωρίων πολιτικοῦ χαρακτήρα στὸ μυθιστόρημα κάνει νὰ ποικίλλει και τὸ ὕφος του. Ἡ ὑπερμετρὴ χρήση ρητορικῶν σχημάτων, που χαρακτηρίζει ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου, διακόπτεται ἀπὸ σελίδες καυστικῆς κριτικῆς και εὐστοχῆς σάτιρας, πλησιάζοντας «τὸν τύπο νευρώδους λεκτικοῦ», τὸν ὁποῖο ἐπέδωξε ὁ συγγραφέας.¹

¹ Ὁ Λεάνδρος, γ'.

Λίγο πρὶν ἢ παράλληλα με τὸν Λεάνδρο¹ ὁ Σοῦτσος γράφει δύο σημαντικά διηγήματα που ἔχουν παραμείνει στὴν ἀφάνεια και ἔρχονται νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν εἰκόνα του ὡς κοινότοπου ρομαντικοῦ συγγραφέα: εἶναι τὰ «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ» και ὁ ἀτελής «Τρισχιλιόπηχος», τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται στὴν ἐφημερίδα «Ἡλιος ἀνυπόγραφα»² (και αὐτὸς θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ λόγος τῆς ἔως σήμερα ἀποσιώπησής τους). Ἡ πατρότητά τους ὅμως ἀναγνωρίζεται εὐκόλα, ἐφόσον στὰ δύο αὐτὰ κείμενα βρίσκουμε κοινὴ προβληματική και τὴν ἴδια φρασεολογία με τὸ πρῶτο μυθιστόρημα τοῦ Σοῦτσου, τὸν Λεάνδρο.³

¹ Γιὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς τοῦ Λεάνδρου βλ. Ἄννα Κατσιγιάννη, «Ἐνας ἄριστος ἀγῶνας δρόμου: Ἐκδοτικές πληροφορίες γιὰ τὰ πρῶτα ἑλληνικά μυθιστορήματα», ὑπὸ ἐκτύπωση στὰ πρακτικά τοῦ συνεδρίου «Ἡ ἑλληνικὴ πεζογραφία 1830-1880».

² «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ», *Ἡλιος*, ἀρ. 35, 3 Νοεμβρίου 1833, σ. 139-140· «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», *Ἡλιος*, ἀρ. 40, 1 Δεκεμβρίου 1833, σ. 159-160 και ἀρ. 41, 5 Δεκεμβρίου 1833, σ. 163-165.

³ Γιὰ παράδειγμα, στὸν «Τρισχιλιόπηχο» σκιαγραφεῖται ὡς «φύσει κακῶς ὀργανισμένον ὄν» ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἡ «αὐλότης εἰς αὐτὸν συνενώθη με τὴν ὕλην» (σ. 164)· ἀποψη που διατυπώνεται με τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο και στὸν *Λεάνδρο* («τερατώδες γέννημα ὁ ἄνθρωπος δύο ἀντικειμενικῶν φύσεων, ὃν ἐνώνον τὴν αὐλότητα μετὰ τῆς ὕλης» σ. 34)· στὰ «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ» ἀμφισβητεῖται ἡ πεποίθηση τοῦ ἀθρώπου ὅτι ἀποτελεῖ τὸν «βασίλειά τῆς φύσεως» (σ. 139)· σὲ ἀντίστοιχες συγκρίσεις τοῦ ἀθρώπου με τὰ ζῶα προβαίνει και ὁ ἥρωας τοῦ ὁμώνυμου μυθιστορηματος τοῦ Σοῦτσου, ὁ Λεάνδρος (σ. 31-32).

Τὸ ἐκτενέστερο ἀλλὰ καὶ τὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ δύο διηγήματα εἶναι ὁ «Τρισχιλιόπηχος», ὁ ὁποῖος περιγράφει τὴν ἐπίσκεψη ἑνὸς γίγαντα, κατοίκου τοῦ πλανήτη Δία, τὸ 1832 στὴ γῆ. Ὁ «παρατηρητῆς-φιλόσοφος» ἀπὸ τὸν Δία ταξιδεύει μὲ τὸ ἀτμόπλοῖό του πρὸς τὸν πλανήτη μας καὶ φτάνει στὰ Πυρηναῖα, ὅπου συναντᾷ ἕναν φιλόσοφο γαιολόγο ἀπὸ τὸ Παρίσι. Τὸ διήγημα ὅλο θὰ ἀναλωθεῖ κυρίως σὲ ἕναν διάλογο ἰδεῶν μεταξὺ τῶν δύο φιλοσόφων, διάλογο ὁ ὁποῖος μετεωρίζεται ἀνάμεσα στὸν παραδοσιακὸ διδακτισμὸ καὶ τὴ βολταιρικὴ εἰρωνεία.

Σὲ πρώτη ἀνάγνωση λοιπὸν ὁ «Τρισχιλιόπηχος» ἀνακαλεῖ τὸ κλίμα τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, καθὼς παραπέμπει εὐθέως στὸν Βολταῖρο, καὶ εἰδικότερα στὸ φιλοσοφικὸ του διήγημα Μικρομέγας (1752). Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἤδη σὲ πολὺ νεαρὰ ἡλικία καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Σουῦτσοι εἶχαν ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Γάλλου συγγραφέα¹, τὸ ὁποῖο προβάλλει ὁ Παναγιώτης καὶ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα Ἕλιος παραθέτοντας ἀποσπάσματα καὶ περιλήψεις ἀπὸ τὸν βολταιρικὸ Αἰῶνα τοῦ δεκάτου τετάρτου Λουδοβίκου². Καὶ μόνο ἡ ἀνάγνωση τοῦ «Τρισχιλιόπηχου»

¹ Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1985, σ. 247.

² Ἕλιος, ἀρ. 28, Παρασκευὴ 6 Ὀκτωβρίου 1833· ἀρ. 29, Τρίτη 10 Ὀκτωβρίου 1833· ἀρ. 31, Τρίτη 17 Ὀκτωβρίου 1833·

θὰ ἀρκοῦσε νὰ σκιαγραφῆσει τὰ αἰσθήματα τοῦ Σουῦτσου πρὸς τὸν Γάλλο συγγραφέα, ἐφόσον στὶς σελίδες τοῦ διηγήματος ὁ Βολταῖρος ἀναφέρεται ὡς «ὁ μεγαλύτερος νοῦς τῆς Εὐρώπης».¹

Πίσω ὅμως ἀπὸ τὸ βολταιρικὸ διήγημα ἀναγνωρίζεται εὐκόλα καὶ ἕνα δεῦτερο κείμενο, τὸ ὁποῖο γονιμοποιεῖ τὴ φαντασία τοῦ Σουῦτσου: πρόκειται γιὰ τὶς Ὀμιλίες περὶ Πληθῆος Κόσμων (Entretiens sur la pluralité des mondes) τοῦ Fontenelle (1686), ἔργο ἐπιστημονικὸ, ἐκλαϊκευτικοῦ χαρακτήρα, μὲ τὸ ὁποῖο διαδίδονται εὐρέως τὸν 18ο αἰῶνα οἱ ἀρχές τῆς νέας ἀστρονομίας. Ἡ ἀπήχηση τῶν Ὀμιλιῶν ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου τοῦ Fontenelle ἦταν γνωστὸ σὲ πολλοὺς λογίους καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀκόμα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Παναγιώτη Κοδρικᾶ τὸ 1794², τῆς ὁποίας, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ἡ ἐπίδραση στὴ χώρα μας ὑπῆρξε σημαντικὴ.³

ἀρ. 32, Τρίτη 24 Ὀκτωβρίου 1833· ἀρ. 33, Παρασκευὴ 27 Ὀκτωβρίου 1833· καὶ ἀρ. 34, Τρίτη 31 Ὀκτωβρίου 1833.

¹ «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», σ. 160.

² Φοντενέλ, *Ὀμιλίαι περὶ Πληθῆος Κόσμων*, μεταφρασεῖσαι ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς Διαλέκτου εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἀπλήν Ρωμαϊκὴν Γλῶσσαν καὶ ὑποσημειωθεῖσαι παρὰ Παναγιωτῶκα Καγκελλαρίου Κοδρικᾶ, Ἐν Βιέννῃ 1794.

³ Βλ. Παναγιώτης Κονδύλης, *Ὁ νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς: Οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1988, σ. 126.

Στις 'Ομιλίες του ό Fontenelle, άφοϋ έκθέσει τήν ήλιοκεντρική θεωρία, προωθει τή συναφή ύπόθεση ενός άπειρου σύμπαντος, τó όποιο κατοικείται.¹ Άντίθετα από τόν Βολταίρο, τού όποίου ή στάση ως προς τήν ιδέα τής πληθούς τών κόσμων είναι προσεκτική,² ό Σουΐτσος στήν πρώτη κιόλας παράγραφο τού «Τρισχιλιόπηχος» τίθεται άνεπιφύλακτα υπέρ τής άποψης ότι ύπάρχει ζωή και στους άλλους πλανήτες: «ιδέτε [...] τήν γήν», γράφει, «συγκοινωνούσαν με τó πλανητικόν σύστημα! πόσαι και άλλαι γαΐαι περι τόν "Ηλιον, και πόσαι ποικιλίαι όντων εις αυτάς τας διαφόρους γαΐας».³ Και καθώς ό συλλογισμός τού Σουΐτσου συμπληρώνεται, ή ιδέα ενός πλήθους πλανητῶν που πιθανόν κατοικούνται έπεκτείνεται στην ιδέα τής πληθούς τών ήλιακῶν συστημάτων: «ιδέτε», συνεχίζει, «μετά τούτο τόν "Ηλιον συγκοινωνούντα με τούς άλλους ήλίους· πόσα και άλλα μυριάδες ήλιων φωτιζόντων περι έαυτούς γαΐας πλήρεις ποικίλων όντων».¹ Έδῶ πλέον γίνεται σαφής άναφορά στην καρτεσιανή κοσμολογία τού Fontenelle, ό όποιος, «συνδέοντας τήν ύπαρξη άναριθμητων πλανητῶν με τήν εικόνα τών δινῶν»,² προάγει τή θέση ενός άπειρου σύμπαντος ήλιων και πλανητικῶν συστημάτων.

Παράλληλα όμως με τήν ύπόθεση τής νέας άστρονομίας περι ενός άπειρου κατοικουμένου σύμπαντος, ό Σουΐτσος μεταφέρει στο διήγημά του και σημαντικές έπιστημονικές παρατηρήσεις σχετικά με τó άπείρωσ μικρό, δηλαδή τόν μικρόκοσμο. «Κόψετε από τó τυχόν δένδρον έν φύλλον», προτείνει ό Σουΐτσος, «παρατηρήσετέ το με τó μικροσκόπιον· πόσην πληθύν ζωύφιων εύρίσκετε ζωσαν εις τó φύλλον τούτο! πληθύν ζωύφιων έχουσαν και αύτήν μηχανισμόν ποικίλον, ποικίλην τήν αίσθητικότητα και ποικίλα τά ήθη».³ 'Η άνατομία αύτή τού μικροκόσμου άναπαράγει άπόψεις τού 'Ολλανδοϋ βιολόγου Leuwenhoek, τís όποιες άναφέρει ό Fontenelle στις 'Ομιλίες του και σχολιάζει

¹ Για τίς άπόψεις περι κατοικουμένου σύμπαντος από τήν αρχαιότητα ως τίς μέρες μας βλ. Steven J. Dick, *Plurality of Worlds: the origins of the extraterrestrial life debate from Democritus to Kant*, Cambridge University Press 1982 (ιδιαίτερα για τόν Fontenelle βλ. σ. 123-128)· Michael J. Crowe, *The Extraterrestrial Life Debate 1750-1900: the Idea of a Plurality of Worlds from Kant to Lowell*, Cambridge University Press 1986. Για τήν ιδέα τής πληθούς τών κόσμων στον νεοελληνικό χῶρο βλ. Παναγιώτης Κονδύλης, «Τó ήλιοκεντρικό σύστημα και ή πληθός τών κόσμων», *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Οι φιλοσοφικές ιδέες*, σ. 109-128· πρόσθεσε τίς σχετικές πεποιθήσεις τού Κάλβου (Νάσος Βαγενάς, «Παραμορφώσεις τού Κάλβου», *Δέντρο*, τχ. 71-72, Φθινόπωρο 1992, σ. 139).

² Βλ. P.-G. Castex, *Voltaire: Micromégas, Candide, L'Ingénu*, Société d'édition d'enseignement supérieur, Paris 1970, σ. 27-30.

³ «'Ο Τρισχιλιόπηχος», σ. 159.

¹ 'Ο.π., σ. 159.

² Steven J. Dick, *ό.π.*, σ. 126.

³ «'Ο Τρισχιλιόπηχος», σ. 159.

ὁ Κοδρικᾶς στὴν πλούσια σὲ σημειώσεις μετάφρασή του.¹

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τόσο τίς ὑποθέσεις τῶν μεγάλων ἀστρονόμων γιὰ τὸ ἄπειρο σύμπαν ὅσο καὶ τίς ἐξίσου σημαντικὲς παρατηρήσεις τῶν βιολόγων γιὰ τὰ μικρόβια καὶ τοὺς μικροοργανισμούς, ὁ Σοῦττος ἐπιχειρεῖ νὰ καταρρίψει, στὴν πρώτη κιόλας παράγραφο τοῦ κειμένου του, τὴν ψευδαίσθηση τῆς προνομιακῆς θέσης τοῦ ἀνθρώπου, προβάλλοντας τὴ σωστότερη ἐκτίμηση τῆς παγκόσμιας σχετικότητας. «Τί ἄπειρος, τί πολυποίκιλος ἡ φύσις!», καταλήγει ὁ συγγραφέας: «καὶ ὕστερον ὄντα ἡμεῖς ἀφανῆ καὶ ἀπερριμμένα εἰς τὸ ἄπειρον, τολμῶμεν νὰ καυχώμεθα διὰ τοὺς θρόνους μας, διὰ τὰς δυναστείας μας».² Αὐτὴ θὰ εἶναι καὶ ἡ κεντρικὴ θέση τοῦ διηγήματος,³ τὸ ὁποῖο, μετὰ τὴ σύντομη ἔκθεση ἐπιστημονικῶν πορισμάτων, ἀρχίζει μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Τρισχιλιόπηχου γίγαντα. Ὁ κάτοικος τοῦ Δία εἶναι, ὅπως δηλώνει τὸ ὄνομά του, ψηλὸς τρεῖς χιλιάδες πῆχες, χο-

¹ Φοντενέλ, *Ὀμιλία περὶ Πληθῶς Κόσμων*, σ. 199-203 καὶ 229-230. Καὶ ὁ Βολταῖρος στὸν *Μικρομέγα* ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Leuwenhoek, χωρὶς ὅμως νὰ δίνει περαιτέρω στοιχεῖα γιὰ τίς ἐργασίες τοῦ Ὁλλανδοῦ βιολόγου.

² «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», σ. 159.

³ Ὁ Σοῦττος υἰοθετεῖ τοὺς βασικοὺς ἄξονες τῆς προβληματικῆς τοῦ Βολταῖρου, ὁ ὁποῖος καταλήγει σὲ ἀντίστοιχα συμπεράσματα, βλ. P.-G. Castex, *ἔ.π.*, σ. 30-34.

ντρός «χιλίῶν πηχῶν», καὶ ὅταν στέκει ὀρθὸς νομίζει ὅτι θὰ «κτυπήσει τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν κεφαλὴν του».

Ἀκολουθώντας τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Μικρομέγα, καὶ ὀρισμένες φορές παραφράζοντάς τον, ὁ Σοῦττος ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ πνεῦμα τῶν ἐξωγήινων: «Ὁ νοῦς των ἔχει ἀνάλογον τὴν δύναμιν· βρεφίδια ὄντα καὶ τραυλίζοντα ἔτι (ἦτοι εἰς ἡλικίαν διακοσίων ἐτῶν) εἰς τὰ δάκτυλά των παίζουσι τὰ γεωμετρικὰ μας προβλήματα».¹ Οἱ ἐξαιρετικὲς σωματικὲς καὶ πνευματικὲς ικανότητες ποὺ ἀποδίδει ὁ Σοῦττος στοὺς κατοίκους τοῦ Δία εἶναι πιθανὸν νὰ ὑποδηλώνουν τὴν πεποίθησή του ὅτι οἱ ἄλλοι πλανῆτες κατοικοῦνται ἀπὸ ὄντα περισσότερο ἐξελιγμένα ἀπ' ὅ,τι, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἄποψη, ποὺ διαφαίνεται στίς Ὀμιλίες τοῦ Fontenelle² καὶ διατυπώνεται, μὲ κάποια ἐπιφυλακτικότητα, ἀπὸ τὸν Βολταῖρο στὸ ἔργο του *Le Philosophe ignorant* τὸ 1766: «Διακρίνω», γράφει ὁ Βολταῖρος, «πλανῆτες ἀνώτερος σὲ ἔκταση ἀπὸ τὸν δικό μου, οἱ ὁποῖοι περιβάλλονται ἀπὸ δορυφόρους περισσότερους ἀπ' ὅσους ἔχει

¹ «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», σ. 159.

² «Ἴσως μάλιστα νὰ εἶναι τῶντι πολυάριθμοι αἰσθήσεις φυσικαί, εἰς τὸν μορασμὸν ὅμως, ὅπου μὲ τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων κόσμων ἐκάμαμεν, ἔπεσαν εἰς τὸ μερίδιόν μας μόνον πέντε, μὲ τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὑπερευχαριστούμεθα μὲ τὸ νὰ μὴν γνωρίζωμεν ἄλλας», Φοντενέλ, *ἔ.π.*, σ. 206-207.

ή γῆ. Δὲν εἶναι καθόλου ἀντίθετο στὴν ἀληθοφάνεια νὰ κατοικοῦνται ἀπὸ πνεύματα πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τὸ δικό μου καὶ ἀπὸ σώματα πιὸ εὐρωστα, πιὸ εὐκίνητα καὶ πού διαρκοῦν περισσότερο».¹

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ὑπερβολικὲς σωματικὲς ικανότητες τοῦ Τρισχιλιόπηχου εἶναι πιθανὸν νὰ μαρτυροῦν καὶ τὴ σατιρικὴ πρόθεση τοῦ συγγραφέα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ περιγραφὲς πού ἀφοροῦν τὸ τεράστιο μέγεθος τοῦ βολταιρικοῦ Μικρομέγα ἀποσκοποῦν στὸ νὰ διακωμωδῆσουν τὶς ἀπόψεις τοῦ Christian Wolff, σκιαγραφώντας μιὰ «καρικατούρα τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ»:² στὸ ἔργο του *Elementa mathematicae universae* τὸ 1735 ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος, θεωρώντας ὅτι ὑπάρχει σταθερὴ ἀναλογία ἀνάμεσα στὶς διαστάσεις ἑνὸς πλανήτη καὶ σὲ ἐκείνες τῶν κατοίκων του, ἀποφαίνεται γιὰ τὴν τεράστια σωματικὴ διάπλαση τῶν κατοίκων τοῦ Δία.³ Ἡ εὐθυμογραφικὴ, χάρη στὴν ὑπερβολὴ τῆς, ἀποτύπωση τοῦ Τρισχιλιόπηχου καὶ ἡ τοποθέτησή του στὸν Δία —ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς βολταιρικοὺς ἥρωες πού διαβιοῦν σὲ ἄλλους πλανῆτες— μᾶς ὀδηγοῦν στὴ σκέψη ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἀπορροφοῦν καὶ τὴν ἀνάμνηση τῆς ὑπόθεσης τοῦ Wolff, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο ἦταν γνωστὸ

¹ P.-G. Castex, *ὁ.π.*, σ. 27.

² P.-G. Castex, *ὁ.π.*, σ. 28-30 καὶ 39-40.

³ Γιὰ τὸν Christian Wolff βλ. Michael J. Crowe, *ὁ.π.*, σ. 30.

στὴν Ἑλλάδα ἤδη ἀπὸ τὸν 18ο αἰώνα.¹

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, τὰ ὑπερφυσικὰ χαρίσματα τοῦ Τρισχιλιόπηχου, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὶς περιορισμένους ἀνθρώπινες ικανότητες, ἀποτελοῦν μιὰ κριτικὴ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Γιὰ παράδειγμα, οἱ «ἐξήκοντα - ἑβδομήκοντα ἐπιστῆμες» τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι παρά ὑποδιαίρέσεις τῆς μίας καὶ μόνης ἐπιστῆμης τῆς φύσεως τῶν ἐξωγήινων· ἢ, ἀκόμα, τὴν ἡλικία τῆς γῆς πού οἱ ἄνθρωποι τὴν υπολογίζουν σὲ πέντε χιλιάδες χρόνια, οἱ κάτοικοι τοῦ Δία τὴν προσδιορίζουν σὲ ὀκτακόσιες χιλιάδες ἔτη.²

Ἐχοντας καταδείξει τὴ σχετικότητα τῶν ἀνθρώπινων ἐπιτευγμάτων, στὴ συνέχεια τοῦ διηγήματός του ὁ Σοῦτσος ἀναπτύσσει μιὰ νέα θεματικὴ, ἢ ὁποία συνδέει τὴ μετριοτήτα καὶ τὴ συντομία τοῦ ἀνθρώπινου βίου μὲ τὸ παράλογο τοῦ πολέμου. Ὁ Σοῦτσος ἐδῶ δὲν σατιρίζει μόνο τὴν ἀφροσύνη τῶν ἀνθρώπων πού πολεμοῦν, ἀλλὰ ὑποδεικνύει καὶ τοὺς πραγματικοὺς ὑπεύθυνους —καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ἀνάμνηση τοῦ βολταιρικοῦ Μικρομέγα εἶναι ἐμφανής, συνδέοντας τὸν Ἑλληνα συγγραφέα μὲ μιὰ ὀλόκληρη εἰρημιστικὴ παράδοση τῶν γαλλικῶν γραμμάτων πού περνᾷ ἀπὸ τὸν Montaigne, τὸν La

¹ Βλ. Παναγιώτης Κονδύλης, *ὁ.π.*, σ. 122, 143, 190-191.

² «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», σ. 164.

Bruyère και τὸν *Cyrano de Bergerac*.¹

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω θὰ μπορούσε, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὁ «Τρισχιλιόπηχος» ἀποτελεῖ πιστὴ ἀνάπλαση τοῦ βολταιρικοῦ Μικρομέγα. Ἀκολουθώντας τον, ὁ Σουῦτσος εἰκονογραφεῖ τὴν εὐρύτατα διαδεδομένη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἰδέα τῆς πληθῆος τῶν κόσμων, συνδιαλεγόμενος ταυτόχρονα μὲ τὸ ἔργο τοῦ Fontenelle· στὰ ἴχνη τοῦ Μικρομέγα σχεδιαγράφει ἓνα διαπλανητικὸ ταξίδι πού θὰ μᾶς ἐπέτρεπε νὰ ἐντάξουμε τὸ διήγημά του στὴν κατηγορία τοῦ «ἐπιστημονικοῦ θαυμαστοῦ», ὅπως ὀνόμαζαν τὸν 19ο αἰώνα στὴ Γαλλία αὐτὸ πού ἐμεῖς σήμερα ἀποκαλοῦμε ἐπιστημονικὴ φαντασία.² Ἀκόμα, μέσω τοῦ βολταιρικοῦ κειμένου φαίνεται νὰ συνομιλεῖ ὁ «Τρισχιλιόπηχος» μὲ τὰ Ταξίδια τοῦ Γκιούλιβερ, τὸ τελειότερο δεῖγμα μιᾶς εὐρύτερης παράδοσης φανταστικῶν ταξιδιῶν, μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ τὸ διαπλανητικὸ ταξίδι,³ ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται καθόλου ὁ Σουῦτσος νὰ εἶχε διαβάσει ὁ ἴδιος τὸ διαδεδομένο ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἔργο τοῦ Swift.

Ἐπομένως ὁ «Τρισχιλιόπηχος» διαφοροποιεῖται αἰ-

¹ P.-G. Castex, *ὁ.π.*, σ. 78.

² Βλ. Tzvetan Todorov, *Introduction à la littérature fantastique*, Seuil, Paris 1970, σ. 61-62.

³ Βλ. Jacques Van Den Heuvel, *Voltaire dans ses contes, De Micromégas à L'Ingénu*, Armand Colin, Paris 1967, σ. 112-115.

σθητὰ ἀπὸ τὸ πρότυπό του: ἀντὶ τοῦ ἠθικοῦ σχετικισμοῦ, τῆς σφύρονος μετριοπάθειας καὶ ἀποδοχῆς τῶν περιορισμένων ἀνθρώπινων δυνατοτήτων, στάση στὴν ὁποία ὀδηγεῖ τὸν Βολταῖρο ἡ διαπίστωση τῆς σχετικότητος τῶν παγκοσμίων μεγεθῶν,¹ ὁ Σουῦτσος προβάλλει τὴν ἀνάγκη «τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἀνθρωπότητος». Μὲ ἰδεολογικῆς φύσεως ἀναφορὲς στὴ σύγχρονή του πραγματικότητα, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Τρισχιλιόπηχου» ἀπομακρύνεται κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴς ἁρμονικῆς συμπατικῆς ἀναλογίας τοῦ Βολταίρου γιὰ νὰ καυτηριάσει τὴν ἄνιση διανομὴ (γιὰ τὴν ἀκρίβεια «ἀρπαγή») τῆς γῆς ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους² τὴν καταπίεση πού ἀσκοῦν οἱ δύο «κλάσεις», «τῶν δυνατῶν λαϊκῶν καὶ τῶν δυνατῶν κληρικῶν»³ τῆ διαφθορὰ τῶν κυβερνώντων, «κολακευόντων καὶ κολακευομένων»⁴ τὴν εὐκολογραφία, τέλος, καὶ τὴν καιροσκοπία τῶν ἐλληνικῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς (Ἀθηνᾶ, Τριπτόλεμος, Χρόνος).⁵ Ἡ κοινωνικὴ σκέψη, μάλιστα, τοῦ Σουῦτσου ὀδηγεῖται καὶ σὲ συγκεκριμένες ἀναπτυξιακῆς προτάσεις (προώθηση τοῦ ἐμπορίου, τῆς γεωργίας, ὀρισμένων βιοτεχνικῶν κλάδων κτλ.), τίς

¹ Jacques Van Den Heuvel, *ὁ.π.*, σ. 105-106.

² «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», σ. 163.

³ *Ὁ.π.*, σ. 164.

⁴ *Ὁ.π.*, σ. 164-165.

⁵ *Ὁ.π.*, σ. 164.

ὁποῖες ἐπαναλαμβάνει ὁ συγγραφέας καὶ μὲ τὴν ἀρθρογραφία του στὸν "Ἡλιο: «"Ὀντα μωρά», ἀναρωτιέται ὁ ἐξωγήινος γίγας, «δὲν θέλετε πράξει ὠφελιμώτερα ἂν [...] ἐσυνιστᾶτε τέσσαρα ἑκατομμύρια γεωργῶν, τεχνιτῶν, ἐμπόρων, φιλοσόφων, διὰ νὰ προβαίνετε εἰς ὅσῃν τελειοποιήσιν δύνασθε νὰ φθάσετε; δὲν ἠθέλετε πράξει φρονιμώτερα ἂν αὐτὰ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια τὰ ἐβάλετε διὰ νὰ κτίζωσι γέφυρας, διώρυγας, ὁδούς, διὰ νὰ ἐφευρίσκωσιν ἐργαλεῖα τεχνῶν, ἐπιστημῶν;»¹ "Ὅπως εἶπαμε, πίσω ἀπὸ τίς κοινωνικοπολιτικὲς ἀναζητήσεις τοῦ Σούτσου τῆς δεκαετίας τοῦ 1830 ἡ ἔρευνα ἐντόπισε μιὰ σαινσιμονικῆς φύσεως οὐτοπικὴ σοσιαλιστικὴ διάσταση,² ἡ ὁποία, θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε, βρῖσκει στὸν «Τρισχιλιόπηχο» μιὰ χαρακτηριστικὴ λογοτεχνικὴ τῆς ἔκφραση. Κι αὐτὸ γιατί ὁ χαρακτηρισμὸς ἀπὸ τὸν μέσο νοῦ, στὸ διήγημα, ἐνὸς σοσιαλιστικῆς ὑφῆς ὀράματος ὡς «φαντασίας μωρᾶς καὶ στασιώδους»³ ἀμφισβητεῖται μέσα ἀπὸ τὸν ἐναργῆ διάλογο δύο φιλοσόφων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα θίξαμε, ἡ σαινσιμονικὴ προοπτικὴ βρῖσκεται πίσω ἀπὸ ὀλόκληρον τὸν «μεταρρυθμιστικόν» μονόλογο τοῦ ἐξωγήινου-γί-

¹ "Ο.π., σ. 163.

² Νάσος Βαγενᾶς, «Ὁ οὐτοπικὸς σοσιαλισμὸς τῶν ἀδελφῶν Σούτσων», ὅ.π.

³ «Ὁ Τρισχιλιόπηχος», σ. 164.

γαντα: γιὰ παράδειγμα, ἡ πρότασή του γιὰ κατασκευὴ «γεφυρῶν, διωρύγων καὶ ὁδῶν» ἀπηχεῖ μιὰ βασικὴ θέση τῶν σαινσιμονιστῶν γιὰ τὸν πρωτεύοντα ρόλο τῶν συγκοινωνιῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν γι' αὐτοὺς τὸ κατεξοχὴν μέσον γιὰ τὴ συνένωση τῶν λαῶν. Μάλιστα, τὴ σαινσιμονικὴ ἐνοποίηση τῶν ἐθνῶν τὴν ἐμπεριέχει τὸ πολιτικὸ ὄραμα τοῦ Τρισχιλιόπηχου, μὲ ἓνα σχῆμα ἀρκετὰ συγγενικὸ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς σημερινῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης: «δὲν ἠθέλετε πράξει φρονιμώτερα», λέει ὁ ἐξωγήινος, «ἂν [...] εἶχετε ὅλα τὰ ἔθνη μίαν κοινωνίαν, τὸ ἐν νὰ ἐπῶλει εἰς τὸ ἄλλο τὰ προϊόντα του καὶ τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο νὰ μετέδιδε τὰς ιδέας του; δὲν ἠθέλετε πράξει σοφώτερα, ἂν εἶχετε ὅλα μίαν γλῶσσαν, μίαν διοίκησιν, μίαν θρησκείαν;»¹ Συνοψίζοντας θὰ λέγαμε ὅτι ὁ «Τρισχιλιόπηχος» ἀποτελεῖ μιὰ σύνθεση, ἡ ὁποία ἐκσυγχρονίζει τὰ Διαφωτιστικά, ἐπιστημονικὰ στοιχεῖα τοῦ 18ου αἰῶνα, συγχωνεύοντάς τα μὲ τὸ ρομαντικὸ στοιχεῖο σ' ἐκείνη τὴν ἔκφραση τῆς ἐποχῆς τοῦ Σούτσου ποὺ ὀνομάζεται κοινωνικὸς Ρομαντισμὸς.²

Στὸ δεύτερο διήγημα τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, τὰ «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς φιττακοῦ», παρακολουθοῦμε τίς περιπέτειες ἐνὸς αὐτοβιογραφούμενου παπα-

¹ "Ο.π., σ. 163.

² Georges Duby, Robert Mandrou, *Histoire de la civilisation française, XVIIe - XXe siècle*, Armand Colin, Paris 1976, σ. 203.

γάλου, από την αρχική του απόφαση να συνυπάρξει με τους ανθρώπους στις πόλεις μέχρι την τελική του επιθυμία να επιστρέψει ελεύθερος στη φύση, γιατί αδυνατεί να υποφέρει τον βίο της ανθρώπινης κοινωνίας. Το διήγημα θα μπορούσε να ενταχθεί στην αλληγορική παράδοση των όμιλούντων ζώων, μεταξύ των χαρακτηριστικών εκπροσώπων της οποίας είναι ο Αϊσώπος, ο La Fontaine, ο Balzac, ο Anatole France και ο George Orwell (άξιζει να προσθέσουμε και τον γνωστό κατά τον 19ο αιώνα Ίταλο Giambattista Casti (1724-1803), του οποίου η πολιτική σάτιρα «Τά λαλοῦντα ζῶα» μεταφράζεται εν μέρει στη χώρα μας το 1868).²

Οι δυνατότητες που προσφέρει η αλληγορία³ —όχι μόνον εκείνη των ζώων— και ειδικότερα η «ηθική διδασκαλία», όπως ονομάζει ο Σουΐτσος το απόσταγμα του μύθου,⁴ απασχόλησαν και αργότερα τον συγ-

¹ Μπαλζάκ, *Μιά φορά ένας γάιδαρος κι έναν καιρό μιὰ γάτα*, Ίψιλον, Αθήνα 1988· Ανατόλ Φράνς, *Τὸ νησί τῶν πιγκουίνων*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1982· Τζώρτζ Όργουελ, *Τὸ κτῆμα τῶν ζώων*, Γαλαξίας, Αθήνα 1971.

² Ίωάνν. Κάστη, «Τά λαλοῦντα ζῶα», μετρ. Ίωάννης Περβάνογλος, *Πανδώρα*, 19 (1868) 121-129 καὶ 241-250.

³ Γιὰ τὴν ἀλληγορία βλ. Angus Fletcher, *Allegory, The Theory of a Symbolic Mode*, Cornell University Press 1964.

⁴ «Ἐπιστολή» τοῦ Παναγιώτου Σούτσου στὸ *Μῦθοι ἔμμετροι ἐν παραθέσει πρὸς τοὺς τοῦ Αἰσώπου ἐξ ὧν ἀνεπλάσθησαν*, Ἐν Ἀθήναις 1865, θ'.

γραφέα, ο οποίος το 1865 εξέδωσε «ἀναπλασμένους» τους μύθους τοῦ Αἰσώπου. Ἀκολουθώντας τὴν πρακτικὴ τῶν μύθων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνα συγγραφέα καὶ τοῦ La Fontaine, ὁ Σουΐτσος στὰ «Ἀπομνημονεύματα ἑνὸς ψιττακοῦ» ἐπεξηγεῖ μέσα στὸ διήγημα τὸ ἀλληγορικὸ νόημά του, τὸ ὁποῖο κάνει σαφέστερο σὲ ἕνα ἄρθρο, ποὺ δημοσιεύει αὐτὴν τὴν ἐποχὴ στὸν Ἡλιο: «Βλέπετε πολλάκις εἰς τὴν κοινωνίαν», γράφει, «ἀνθρώπους μὴ δυναμένους νὰ σχηματίσωσι συλλογισμόν τινα, ἀλλ' ἐπαναλέγοντας ὅσας μωρίας ἤκουσαν βρέφη ἀπὸ τὰς μητέρας των, ὅσας δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις εὔρον συστημένας ἀνέκαθεν· καὶ νομίζετε ὅτι αὐτοὺς δὲν τοὺς ὑπερτερεῖ ὁ πρασινόχρους, ὁ μεγαλοπρεπὴς ρήτωρ τῶν ὀρνίθων ὁ Ψιττακός;»¹ Ἀντίστοιχα ὁ Buffon στὴ Φυσικὴ Ἱστορία του, στὴν ὁποία ἐπίσης τὰ ζῶα ἀποκτοῦν ἀνθρώπινες ιδιότητες, παρατηρεῖ, προδιαγράφοντας κατὰ κάποιον τρόπο καὶ τὸ ὕφος τῶν «Ἀπομνημονευμάτων ἑνὸς ψιττακοῦ», ὅτι ἡ ὁμιλία τοῦ παπαγάλου «χωρὶς νὰ εἶναι περισσότερο κενὴ ἀπὸ τόσες ἄλλες κουβέντες, εἶναι πάντα πρὸ διασκεδαστικῆς».² Εἶναι πολὺ πιθανὸν ἡ σκέψη τοῦ Γάλλου λογίου νὰ συνέβαλε στὴ συγγραφὴ τῶν «Ἀ-

¹ «Φυσικὴ Ἱστορία», *Ἡλιος*, ἀρ. 30, 13 Ὀκτωβρίου 1833, σ. 120-121.

² Buffon, «Des Perroquets», *Histoire Naturelle des Oiseaux*, vol. 11, De l'imprimerie royale, Paris, σ. 151.

πομνημονευμάτων ενός ψιττακού», ἐφόσον τῆ «ζωγραφίαν τῶν ζώων» του, ὅπως ἀποκαλεῖ τῆ Φυσικὴ Ἱστορία τοῦ Buffon, τὴν ἀναφέρει ὁ Σούτσος στὸ δεύτερο μυθιστόρημά του, τῆ Χαριτίνη.¹

Ὁ παπαγάλος ὅμως τοῦ Σούτσου δὲν ὑπερέχει μόνο τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ «πολλῶν τῶν δυνατῶν τοῦ κόσμου», πολλῶν μελῶν «ἀκαδημιῶν καὶ γερουσιῶν»,² ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας, ἐξειδικεύοντας τὴν κριτικὴ του κυρίως στὰ πολιτικὰ ἔθνη. Μπαίνοντας τυχαῖα στοὺς «ἀντιθαλάμους ἐνὸς ὑπουργοῦ», ὁ ψιττακὸς μένει ἐκπληκτος μπροστὰ στὸ θέαμα ἀνθρώπων ὀρθῶν [πού] ἔστεκαν ἀσκεπεῖς καὶ μεταξὺ αὐτῶν διέβαινε ἡ ἐκλαμπρότης χαρίζουσα ἐδῶ μειδιάματα, ἐκεῖ νεύματα, παρέκει μονοσυλλαβὰς, καὶ οἱ ἀνθρώποι ἔχαιρον, ἐγέλων, περιεκύκλουν τὸν Θεὸν με λατρείας καὶ μ' ἐρωτευτικὰ βλέμματα.³ Ὁ ἀνίκανος, περιστοιχισμένος ἀπὸ κόλακες, ὑπουργὸς ἀποτελεῖ τὸν κύριο στόχο τῆς σάτιρας,⁴ γεγονὸς πού ἀντανάκλα, ὅ-

¹ Παναγιώτης Σούτσος, *Ἡ Χαριτίνη ἢ τὸ κάλλος τῆς Χριστιανικῆς Ὀρησκείας*. Ἀντίδοτον τῶν κατὰ τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ληρημάτων τοῦ Ἐρνέστου Ρενάνου, Ἐν Ἀθήναις 1864, σ. 69.

² «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ», σ. 139.

³ *Ο.π.*, σ. 139.

⁴ Γιὰ τὶς σχέσεις σάτιρας καὶ ἀλληγορίας, βλ. John Mac Queen, *Ἀλληγορία*, μ.τφρ. Κώστας Ἰορδανίδης, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1973, σ. 95-102.

πως εἶδαμε, τὶς σαινσιμονικὲς πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέα: οἱ ἐπιθέσεις τοῦ Σούτσου κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ στὸ διήγημα ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν ἰδέα του ὅτι ἡ ἄγονος καὶ προνομιούχος «τάξη» τῶν ὑπουργῶν, «παρεκτρεπομένη πολλὰκις»,¹ τυραννεῖ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐλέγχεται. Ὁ ἐλεγχὸς αὐτός, καθῆκον τῶν λογίων στὸ μεταβατικὸ καθεστῶς τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας, καταλαμβάνει σημαντικὸ μέρος τῶν «Ἀπομνημονευμάτων ἐνὸς ψιττακοῦ», ἔτσι ὥστε τὸ διήγημα θὰ μπορούσε σὲ μεγάλο βαθμὸ νὰ χαρακτηριστεῖ πολιτικὴ ἀλληγορία. Ἀλλὰ ἡ σατιρικὴ διάθεση τοῦ Σούτσου ἐκτείνεται καὶ πρὸς ἕνα λογοτεχνικὸ στόχο: ἡ παραλλαγμένη ἐπανάληψη («Ψυχῆ μου, σᾶς ἀγαπῶ»), σὲ ποικίλες περιστάσεις, ἀπὸ τὸν λογοτεχνίζοντα ψιττακὸ τοῦ γνωστοῦ ἑλληνικοῦ στίχου τοῦ Βύρωνα «Ζωὴ μου, σᾶς ἀγαπῶ» (ἀπὸ τὸ ποίημά του «Maid of Athens, ere we part»), δὲν σκώπτει μόνο ἐκδηλώσεις πλαστῶν ἀνθρώπινων συναισθημάτων, ἀλλὰ φαίνεται νὰ παρωδεῖ καὶ τὴν παπαγαλικὴ καὶ ἀστεία ἐπωδικὴ ἐπανάληψη τῆς ἑλληνικῆς φράσης ἀπὸ τὸν Βύρωνα.²

¹ *Ἡλιος*, ἀρ. 12, σ. 47.

² Ὁ Σούτσος ἐντούτοις τρέφει μεγάλο θαυμασμὸ γιὰ τὸν Βύρωνα, τὸν ὁποῖο συγκαταλέγει μαζί με τὸν Goethe καὶ τὸν Walter Scott στοὺς «πατέρες τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλολογίας», *Ἡλιος*, «Ὁ Γκέτης, ὁ Βύρων καὶ ὁ Βαλτερσκῶτσ», ἀρ. 29, 10 Ὀκτωβρίου, 1833, σ. 117.

Θὰ πρέπει, τέλος, νὰ προσθέσουμε ὅτι τόσο τὰ «'Απομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ» ὅσο καὶ ὁ «Τρι-σχιλιόπηχος» διακρίνονται ἀπὸ πολλές μεταγένεστερες σελίδες τοῦ πεζογράφου Σούτσου καὶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴ τους ἀξία. Ἡ χρῆσις μιᾶς γλώσσας πολὺ κοντινῆς στὴν καθομιλουμένη, ἡ λιτή, ὅμως γλαφυρὴ καὶ κάποτε ρυθμική, διατύπωση καὶ ὁ σατιρικός τους τόνος ἐνισχύουν τὴν καλὰ δομημένη ἀφήγησις, ἀπωθώντας τὸ σύμφυτο διδακτικὸ στοιχεῖο σὲ δεῦτερο πλάνο.

Ἐν τῷ «Τρισχιλιόπηχος» καὶ τὰ «'Απομνημονεύματα ἐνὸς ψιττακοῦ» δὲν εἶναι τὰ μόνον διηγήματα τοῦ Παναγιώτη Σούτσου. Πεζογραφημάτά του μὲ μορφὴν ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε —λιγότερο ἢ περισσότερο— διηγήματα ὑπάρχουν, ἀκόμη, ἀρκετὰ, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ ἐκδοθοῦν, ὥστε νὰ ἔχουμε τὴν πλήρη εἰκόνα τοῦ πεζογραφικοῦ του προσώπου: εἶναι τὰ ἀφηγηματικὰ κομμάτια τοῦ "Ἡλίου (τρία τὸν ἀριθμὸ),¹ τὰ ὁποῖα δὲν περιλήφθησαν στὸν Λέανδρο καὶ τὰ ὁποῖα στεγάζονταν κάτω ἀπὸ τὸν γενικὸν τίτλον Αἰ περιπλανήσεις μου.² δύο ἀφηγηματικὰ του κείμενα τῆς δευτέρας πε-

¹ Εἶναι τὰ ἐξῆς: δύο «'Επιστολαὶ Περιηγητοῦ» ("Ἡλιος, 4 καὶ 18 Ἰουλίου 1833), καὶ τὸ «Μία ἡμέρα μου εἰς τὸ "Αργος καὶ δύο τρεῖς στιγμαὶ εἰς τὸ Ναύπλιον» (11 Ἰουλίου 1833).

² "Ἡλιος, 11 Ἰουλίου 1833, σ. 25.

ριόδου τοῦ "Ἡλίου (1855-1861)¹ μιὰ ὄραματικὴ διήγησις ποὺ περιέχεται στὴν ποιητικὴ συλλογὴ "Ὠδὴ εἰς τὴν Εἰκοστὴν Πέμπτην Μαρτίου.² τὸ ἐγκιβωτισμένο στὸν «Πρόλογον» τοῦ Μεσσία ἀφήγημα μὲ τίτλον «Τὰ κατὰ 'Αλέξιον»³ καὶ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλα ἀκόμη διηγήματα. Τὰ κείμενα αὐτὰ προστιθέμενα στὸν Λέανδρο, στὴ Χαριτίνην καὶ στὰ δύο διηγήματα ποὺ περιγράψαμε συνθέτουν μιὰ ἀφηγηματικὴ παραγωγὴ τοῦ Παναγιώτη Σούτσου μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι πιστεύεται. Καὶ μᾶς κάνουν νὰ αἰσθανόμαστε ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ὀδοιπόρου ἴσως ἀποδειχτεῖ τελικὰ σημαντικότερος ὡς πεζογράφος.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΑΜΟΥΗΛ

¹ «'Ο Πειραιεύς» ("Ἡλιος, 5 Μαΐου 1855), καὶ «Μία ἡμέρα ἐν Σεβαστουπόλει» (5 Αὐγούστου 1855).

² "Ὠδὴ εἰς τὴν Εἰκοστὴν Πέμπτην Μαρτίου. Εἰς τὴν προστίθενται καὶ τεμάχια ποιήσεων αὐτοῦ προεκδοθέντα, ἔχοντα δὲ κείμενον τὸν "Ελληνικὸν ἀγῶνα, Ἐν Ἀθήναις 1843, σ. 13-21.

³ "Ο Μεσσίας ἢ τὰ Πάθη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1839, μς' -ξε'.